

18. Balbyishkin Yu. Nekrologi na stranitsah «Neofitsialnogo otdela» «Smolenskih eparhialnyih vedomostey» (1865–1918 gg.). In: *Vestnik tserkovnoy istorii*, 2012. № 3 (4); 2013, № 1 (2): http://www.sedmitza.ru/data/2012/11/26/1235539727/2012_3_4_11.pdf

19. Babanina L. «Vera i razum». In: *Pravoslavnaya entsiklopediya*, M.: Tserkovno-nauchnyiy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya», 2004, T. VII, S. 700–701.

20. Nekrolog [Oleksiy Porfirovich Lyubitskiy (here and further – introduced by us)] In: *Vera i razum*, 1889, № 8 (aprel), S. 201; Nekrolog [Oleksandr Mikolayovich Basanskiy]. In: *Vera i razum*, 1889, № 10 (may), S. 256–258; Nekrolog [Grekov Pavlo Oleksiyovich]. In: *Vera i razum*, 1889, № 3 (fevral), S. 82–84; Nekrolog [Mikola Ioannovich Bazilevich]. In: *Vera i razum*, 1889, № 4 (fevral), S. 112; Nekrolog [Stefan Gavrilovich Stelletskiy]. In: *Vera i razum*, 1889, № 14 (iyul), S. 367–368; Nekrolog [GrigorIy Ivanovich Zavodovski]. In: *Vera i razum*, 1890, № 14 (iyul), S. 423–424; Nekrolog [Ivan Mihaylovich Muhin]. In: *Vera i razum*, 1890, № 16 (avgust), S. 487–488; Nekrolog [Dimitriy Ivanovich Silvanskiy]. In: *Vera i razum*, 1890, № 18 (sentyabr), S. 544–547; Nekrolog [Pavlo Petrovich Lobkovski]. In: *Vera i razum*, 1900, № 6 (mart), Kn. 2, S. 158–163; Nekrolog [Oleksandr Tihonovich Litvinov]. In: *Vera i razum*, 1900, № 5 (mart), Kn. 1, S. 135–136; Nekrolog [Mikola Dmitrovich Shokotov]. In: *Vera i razum*, 1900, № 4 (fevral), Kn. 2, S. 104–109; Nekrolog [VasilIy Popov]. In: *Vera i razum*, 1900, № 15 (avgust), Kn. 1, S. 426–427; Nekrolog [Mikola Petrovich Rubinskiy]. In: *Vera i razum*, 1900, № 19 (oktyabr), Kn. 1, S. 538–539; Nekrolog [Ioann Gavrilovich Kasyanov]. In: *Vera i razum*, 1902, № 13 (iyul), S. 392–394; Nekrolog [Ioann Vasilovich Tverdohlebov]. In: *Vera i razum*, 1902, № 14 (iyul), S. 435–436; Nekrolog [Mihayil Pavlovich Kotlyarov]. In: *Vera i razum*, 1902, № 15 (avgust), Kn. 1, S. 464–465; Nekrolog [Petro Samsonovich Deynehovski] // V. Nasedkin., sv. In: *Vera i razum*, 1902, № 16 (avgust), Kn. 2., S. 488–489; Nekrolog [Pavlo Apollonovich Stankov] / K-n. S., svyasch. In: *Vera i razum*, 1902, № 17 (veresen), Kn. 1. – S. 519–521; Nekrolog svyaschennika sl. Ohochey, Zmievs'kogo uezda, Vasiliya Stepurskogo / V. Antonovski, svyasch. In: *Vera i razum*, 1908, № 11 (iyun), Nekrolog zakonouchitelya Volchanskoy Uchitelskoy seminarii svyaschennika ottsa Vladimira Raevskogo / T. Fedorovski, svyasch. In: *Vera i razum*, 1908, № 14 (iyul), Kn. 2, S. 415–419; Pamyati vdoyi svyaschennika R. Gr. Butkevich. In: *Vera i razum*, 1909, № 9–10 (may), Kn. 1–2, S. 555–560; Nekrolog [Pavlo Dmitrovich Muhin]. In: *Vera i razum*, 1915, № 13 (iyul), Kn. 1, S. 145–147; Pamyati protoiereya o. Porfiriya Shokotova. In: *Vera i razum*, 1915, № 16 (avgust), Kn. 2, S. 646–650.

УДК 94(477.54): 316. 347

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ СТАРООБРЯДЦІВ-БЕЗПОПОВЦІВ В УМОВАХ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ ЦАРСЬКОГО УРЯДУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ХІХ СТОЛІТТІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Тетяна Арзуманова

(Харківський національний університет будівництва та архітектури)

Актуальним напрямом сучасної історіографії є дослідження культури старообрядців, умов збереження та ретрансляції етноконфесійної ідентичності, провідною складовою якої виступає релігійне повсякдення. Культурні споруди старообрядців відігравали важливу роль в етноконфесійній культурі прибічників старої віри. Аналіз політики царського уряду та православного духовництва щодо культурних споруд старообрядців в Харківській губернії в ХІХ ст., а також ролі старообрядницьких каплиць в релігійному повсякденні представників досліджуваної общини є метою даної роботи.

У статті розглянуті питання боротьби царської влади та офіційної церкви з культовими спорудами старообрядців в ХІХ столітті на прикладі Харківської губернії. Проаналізовано процес закриття молитовних будинків, обмеження старообрядців вільно відправляти релігійні обряди, що мало б призвести до поступового переходу представників даної конфесії до офіційного православ'я. На основі аналізу залучених до наукового обігу архівних джерел автор дослідив протистояння старообрядців репресіям із боку влади, намагання захистити культові споруди, право вільно відправляти обряди та зберегти традиції старообрядництва.

У висновках автор акцентує увагу на тому, що культові споруди відігравали важливу роль у релігійному повсякденні старообрядців як місце духовної консолідації, духовного розвитку та виховного центру молоді. Колективні відправлення обрядів (молитви, таїнства) були визначальним елементом збереження конфесійної ідентичності та ретрансляції її наступним поколінням. Боротьба із культовими спорудами старообрядців була провідною складовою репресивної політики царату проти представників даної конфесії. Закриття та поступове знищення молитовних будинків старообрядців-безпоповців мало, на думку представників цивільної влади та офіційного православ'я, прискорити перехід прибічників «розколу» в лоно панівної церкви. Проте репресії та гоніння згуртовували старообрядців, які шукали різноманітні шляхи зберегти віру батьків, відправляти релігійні обряди у власних молитовнях.

Ключові слова: культові споруди, молитовні будинки, каплиці, старообрядці, безпоповці, етноконфесійна ідентичність, офіційне православ'я, розкол, розкольники, конфесійний дискурс, ікони, стародруки.

Religious buildings of the priestless old believers under the tsarist government repressive policy in the Russian empire in the XIX century (on Kharkiv province example)

Tetyana Arzumanova

(Kharkov National University of Construction and Architecture)

Topical focus of modern historiography is the analysis of Old Believers culture, conditions of preservation and transferring to the next generations of ethnic and religious identity. The fundamental component of Old Believers culture is the religious daily life. Places of worship of Old Believers played an important role in the confessional culture of the old faith representatives. The analysis of the policy of the tsarist government and the Orthodox clergy concerning religious buildings of the Old Believers of the Kharkiv province in the XIX century and the role of their chapels in religious everyday life was made.

The article examines the issues of the struggle of the tsarist authorities and the official church with the Old Believers places of worship in the XIX century on the example of the Kharkiv province. The process of closing the houses of worship, the restriction of the Old Believers in the free practice of religious rituals, was analyzed. Such prohibitions should lead to a gradual transition of representatives of Old faith into the official Orthodoxy.

On the basis of an analysis of archival sources introduced into scientific research, the author has examined the opposition of the Old Believers to repression by the authorities, attempts to protect religious buildings and the right to freely practice the rituals, to preserve the traditions of the Old Believers.

In conclusion, the author focuses on the fact that the religious buildings played an important role in the religious daily life of the Old Believers as a place of spiritual consolidation, spiritual development and the educational center of youth. Collective rituals (prayers, sacraments) were the defining element of preserving the confessional identity and relaying it to the next generations. The struggle against the places of worship of the Old Believers was a fundamental element of the repressive policy of the tsarist regime against representatives of this this confession. Closure and gradual destruction of the prayer houses of the Old Believers had to accelerate the transition of the supporters of the old faith into the bosom of the dominant Church.

However, the repression and persecution rallied the Old Believers, who sought various ways of preserving the faith of the fathers, the performance of religious rites in their own chapels.

Keywords: religious buildings, prayer houses, chapels, Old Believers, priestless Old Believers, ethnoconfessional identity, official Orthodoxy, schism, schismatics, confessional discourse, icons, early printed books.

Культовые сооружения старообрядцев-беспоповцев в условиях репрессивной политики царского правительства в Российской империи в XIX веке (на примере Харьковской губернии)

Татьяна Арзуманова

(Харьковский национальный университет строительства и архитектуры)

Актуальным направлением современной историографии является изучение культуры старообрядцев, условий сохранения и ретрансляции этноконфессиональной идентичности, оснополагающим элементом которой выступает религиозная повседневность. Культовые сооружения старообрядцев играли важную роль в конфессиональной культуре представителей старой веры. Целью данной работы является исследование политики царского правительства и православного духовенства в области культовых сооружений старообрядцев в Харьковской губернии в XIX в., а также роли старообрядческих часовен в религиозной повседневности представителей исследуемой общины.

В статье рассмотрены вопросы борьбы царской власти и официальной церкви с культовыми сооружениями старообрядцев в XIX столетии на примере Харьковской губернии. Проанализирован процесс закрытия молитвенных домов, ограничения старообрядцев в свободном отправлении религиозных обрядов, что должно было привести к постепенному переходу представителей данной конфессии в официальное православие. На основе анализа введенных в научный оборот архивных источников исследовано противостояние старообрядцев репрессиям со стороны властей, попытки защитить культовые сооружения и право свободно отправлять обряды, сохраняя традиции старообрядчества.

В заключении автор акцентирует внимание на том, что культовые сооружения играли важную роль в религиозной повседневности старообрядцев как место духовной консолидации, духовного развития и воспитания молодежи. Коллективные отправления обрядов (молитвы, таинства) были определяющим элементом сохранения конфессиональной идентичности и ретрансляции ее следующим поколениям. Борьба с культовыми сооружениями старообрядцев была основополагающим элементом репрессивной политики царизма против представителей данной конфессии. Закрытие и постепенное уничтожение молитвенных домов старообрядцев-беспоповцев должно было, по мнению представителей гражданской власти и официального православия, ускорить переход сторонников «раскола» в лоно господствующей церкви. Однако репрессии и гонения сплачивали старообрядцев, искавших различные пути сохранения веры отцов, отправления религиозных обрядов в собственных молельнях.

Ключевые слова: культовые сооружения, молитвенные дома, часовни, старообрядцы, беспоповцы, этноконфессиональная идентичность, официальное православие, раскол, раскольники, конфессиональный дискурс, иконы, старопечатные книги.

У межах актуальних напрямів сучасної історіографії: соціальної історії, історії повсякдення, мікроісторії перед дослідниками постає завдання на основі аналізу архівних джерел відтворювати різноманітні аспекти релігійного

повсякдення, духовного життя старообрядницьких общин. До числа таких проблем, на нашу думку, слід віднести і питання історії культових споруд общин старообрядців-беспоповців поморської згоди в умовах репресивної

царської політики XIX століття в Харківській губернії.

Регіональні дослідження дозволяють виявити відмінні та характерні риси розвитку старообрядницьких общин Російської імперії, а також особливості реалізації імперської конфесійної політики на місцях. Політика по відношенню до старообрядців в регіонах значно відрізнялася від задекларованого урядового курсу через низку причин: віддаленість губернії від центру обумовлювала брак пильності за виконанням розпоряджень, різниця в поглядах на старообрядців представників офіційного духовництва та світської влади (останні часто співчували представникам старої віри та «ігнорували» виконання репресивних розпоряджень), корупція (чиновники та духовництво регулярно отримували «подарунки» від старообрядців) та замовчування фактів існування старообрядців у губерніях.

Брак джерел не дозволяє науковцям відтворити цілісну картину історії старообрядництва на теренах Російської імперії протягом століть репресій та гонінь із боку царської влади та офіційного православ'я. Ті архівні документи, які поступово вводяться до наукового обігу українськими та російськими істориками, переважно належать до конфесійного дискурсу та відображають сутність боротьби православного духовництва з розколом.

Дана проблематика не стала предметом спеціальних досліджень в імперській, радянській та сучасній історіографії. Оглядово в роботах істориків аналізується процес закриття молитовних будинків старообрядців згідно з постановами та розпорядженнями царського уряду в дискурсі репресивної конфесійної політики царату щодо

представників старообрядництва [1, 2]. Залучення широкого масиву архівних джерел дозволило історикам акцентувати увагу на більш детальному вивченні низки питань релігійного повсякдення прибічників старої віри в різних регіонах Російської імперії [3–5]. Зокрема, аналізу ролі культових споруд у духовному житті старообрядців Томської губернії один із розділів дисертаційного дослідження присвятив В. М. Ільїн [6].

Отже метою даної статті є аналіз політики царського уряду та православного духовництва щодо культових споруд старообрядців у Харківській губернії в XIX ст., а також ролі старообрядницьких каплиць у релігійному повсякденні представників досліджуваної общини.

Культові споруди займали провідне місце в релігійному житті старообрядців-безпоповців поморської згоди: це було місце не тільки відправлення служби, здійснення обрядів та таїнств, а й місце духовної консолідації мирян. В цих будинках зберігалися культові речі, які мали велику цінність для членів общини: ікони, стародруки. Спільні молитви, відправлення обрядів були провідними умовами збереження етноконфесійної ідентичності та передачі релігійного досвіду молодому поколінню.

Розуміючи значимість культових споруд у житті старообрядців царська влада (метою якої була боротьба з поширенням старообрядництва з часів реформи Никона), в першій половині XIX століття починає наступ на каплиці та молитовні будинки даної релігійної спільноти. У 1816 р. старообрядцям оголосили наказ про заборону їх культовим спорудам мати ознаки право-

славних церков. Молитовні будинки не повинні були мати в екстер'єрі куполи, ікони, дзвони та інші елементи, які б свідчили про схожість старообрядницької віри з православною. Так, 22 грудня 1816 р. була винесена постанова МВС про знесення куполу на розкольницькій каплиці в місті Чугуєві Харківської губернії. За наказом імператора було оголошено догану Слобідсько-Українському губернатору за те, що не доглядив за виконанням даної постанови [7].

7 листопада 1817 р. була ухвалена постанова, яка забороняла старообрядцям будувати нові церкви, каплиці, молитовні будинки. Постанова була продубльована імператорським наказом від 26 березня 1822 р. [18, с. 53]. Циркуляром МВС від 29 січня 1829 р. старообрядцям заборонялося проводити ремонтні роботи в молитовних будинках та каплицях: «повинні ті будинки залишатися в колишньому стані... не дозволяти в тих будинках перебувати, тому що розкольники, які відомі наполегливістю в своїй релігійній омані, легко можуть під приводом перебудов в молитовнях своїх влаштувати нові» [8].

В громадській думці влада поширювала стереотипи про старообрядців, як про закриту секту, яка не має жодного відношення до християнства, а її члени збираються на молитву не в церквах, а в звичайних будинках (їх екстер'єр був позбавлений жодних елементів православних церков).

Заборона будувати нові та ремонтувати існуючі молитовні будинки мала призвести до поступового їх занепаду та руйнації. На думку чиновників це мало активно сприяти ліквідації старообрядництва, яке вважалось злочином.

Наприклад, таємний радник Міністерства внутрішніх справ М. Варадінов писав: «Можна було б винести докір владі за заборону старообрядцям будувати церкви, нові молитовні будинки, мати дзвони, здійснювати відкрито і публічно свої обряди, але такий докір буде недалекоглядний. Ці заборони були попередженням одного з найважливіших державних злочинів: відпадання від панівної церкви. Цей злочин вважався кримінальним, а обов'язком уряду було усувати спокуси до нього, які уряд бачив не без підстави в молитовнях і церквах старообрядців» [9].

Незважаючи на утиски та переслідування, прихильники даної конфесії намагалися боротися за право вільно відправляти свої обряди, молитися в каплицях та молитовних будинках. Старообрядці Харківської губернії зверталися до влади з проханням дозволити їм вільно відправляти обряди у зачинених за наказами губернатора молитовнях. Так, в 1839 р. старовіри слободи Уди та хутора Козачка відправили на ім'я генерала-ад'ютанта графа Строганова прохання «молитовню, що знаходиться при будинку Логвина Гур'єва... розпечатати, дозволити їм вільне відправлення богослужінь своєї секти». Спроба поладити молитовний будинок каралася владою повним її закриттям («опечатуванням»). Так і в слободі Уди закрито молитовний будинок було саме через намагання членів общини відремontувати дах: «За свідченнями 12 свідків під присягою було виявлено, що старообрядці поновили солом'яний дах всупереч існуючих постанов» [10].

З 1845 р. встановлювалося кримінальна відповідальність за будівництво нових, ремонт існуючих молитов-

них будинків, а також перетворення селянських хат у публічні молитовні. Винні підлягали тюремному ув'язненню строком до 2 років. Побудовані, відремонтвані молитовні, а також сільські будинки, в яких проводилися релігійні зібрання, підлягали знесенню [11]. «У разі необхідності знищити каплицю губернське начальство повинно зробити це з усілякою обачністю і без попередньої розголошу, що може дати привід до народних незадоволь» [12].

За доносами односільчан арештовувалися старообрядці, які проводили у будинках таємні колективні молитви, відправляли релігійні обряди та ритуали. Наприклад, до тюремного ув'язнення в 1841 р. було засуджено Василя Філіпова, солдата у відставці, за проведення у власному будинку «розкольніцьких зібрань». Після місяця ув'язнення засудженого відпустили після того, як він пообіцяв «не дозволяти собі ніяких дій по розколу під страхом найсуворішого покарання за законами» [13].

Відсутність можливості робити ремонт у молитовних будинках призводила поступово до їх фактичного знищення, що в принципі і було поставлено владою за мету. Наприклад, у 1848 р. у Зміївському повіті в будинку поміщиці Філіпкової «розкольніцький» молитовний будинок розвалився від часу, що було дуже болісно сприйнято старовірами, які відправляли там службу [14].

Підкупи старообрядцями представників цивільної влади, духівництва дозволяли їм уникати виконання наказів щодо культових споруд. Так, старообрядницька молитовня в селищі Боровій Ізюмського повіту Харківської губернії, згідно з рапортом місцевого

священника від 1844 р. знаходилася у власному будинку державного селянина Корнева. Священик припускав, що за хабарі місцевому начальству старообрядці Борової мали дозвіл вільно відправляти церковні служби у молитовному будинку. За документами цивільного начальства значилося, що молитовний будинок у Боровій був закритий, і богослужіння там не проводилися [15].

2 липня 1846 р. Боровська каплиця була вкрита соломою. Священик цього села, Діонісій Рудницький, написав рапорт про даний випадок губернатору Харкова генерал-майору Сергію Муханову. Було розпочато слідство, яке проводилося дуже повільно. Так, в 1854 р. (тобто через 8 років) зустрічається документ – пояснювальна записка Єпископу Харківському та Ахтирському, що триває слідство щодо виявлення винних у причетності до протизаконного ремонту старообрядницької каплиці. Справа була доручена Зміївському земському ісправнику [16].

У результаті розслідування було встановлено, що каплиця у Боровій була побудована в 1826 р. у дворі державного селянина Стефана Корнева (на 1854 р. вже померлого). У 1846 р. її стріха була перекрита соломою. Під час слідства було виявлено і особу порушника закону. Єгор Пастухов зізнався, що через власну неграмотність та незнання законів про заборону ремонту старообрядницьких молитовних будинків, він разом із Микитою Хвановим (вже померлим) заліпили трьома снопами соломи дірку в стрісі каплиці [17].

Таємний Дорадчий комітет, який розглядав дану справу, постановив заборонити роботу каплиці. В 1854 р.

також була закрита каплиця старообрядців у селі Тернова Ізюмського повіту Харківської губернії згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ Російської імперії [18].

Після закриття каплиці в Боровій православний священник даного села подав рапорт Харківському єпископу, в якому зазначив, що опечатування каплиці в Боровій за рішенням Міністерства внутрішніх справ загрожує знищенню ікон, книг та інших ритуальних предметів, які знаходяться в ній. Священник просив дозволу перенести всі ці речі до православної церкви, щоб вони зберігалися «як належить святиням». Отже, православний священник не сприймав старообрядців як секту, що протистоїть християнству. Навпаки, він підкреслював цінність та святість старообрядницьких культових речей [19].

Однак, на рапорт Д. Рудинського Харківський єпископ не відреагував, а культові речі старообрядців залишилися в запечатаній каплиці. Через рік священник Борової написав другий рапорт до Харківської Духовної консисторії, в якому свідчив про викрадення ікон та книг із зачиненою молитовні старообрядців. Д. Рудинський відзначав, що печатка на дверях була цілою, але було вибито вікно. На думку священника, крадіжку міг здійснити худорлявий підліток. Проте винести через вікно великі книги та ікони було неможливо. Д. Рудинський відзначав, що були викрадені стародруки, всі мідні восьмикінецьні хрести, литі образи, храмова ікона Різдва Христового. У молитовні залишилися лише книги, які були надруковані після 1660-х рр., та куплені в православної церкві ікони [20].

Питання про закриття каплиці у Боровій розглядалося міністром внутріш-

ніх справ, і цю справу він докладав особисто імператору. 20 травня 1957 р. Олександр II видав таємний наказ харківському губернатору «з особливою обачністю розкольніцьку каплицю, яка знаходиться у дворі померлого селянина Корнева, «розібрати, матеріали розпродати, а отримані кошти пожертвувати на користь Приказу громадського піклування». Книги підлягали перевірці на «шкідливість» в Міністерстві внутрішніх справ та Харківській духовній консисторії. Після перевірки «нешкідливі» книги та інші культові предмети імператор наказував повернути старообрядцям. Чиновники Міністерства внутрішніх справ направили запит до імператора про доцільність повернення культових речей, конфіскованих в каплиці, бо «лампи, аналоє, панікаділа, тощо (всього 15 позицій) можуть спонукати розкольніків відродити молитовню в селянській хаті» [21]. Дану думку поділяли і служителі Харківської духовної консисторії, які пропонували передати книги та культові речі до церкви єдиновірців у Харкові, щоб «уникнути спокуси» серед старообрядців [22].

Через два роки після знищення молитовного будинку в Боровій, влада повторила сценарій із знищенням старообрядницької каплиці в селі Терновій Ізюмського повіту Харківської губернії. У 1859 р. молитовний будинок у селі Терновій було наказано «тихо, без попереднього розголосу, щоб уникнути з боку розкольніків заворушень» знищити, а матеріали продати [23]. Після виконання наказу ікони з будинку були передані до Троїцької єдиновірської церкви Харкова (12 ікон та велике розп'яття), а матеріали були продані. Отримані гроші в сумі 59 карбован-

ців 40 копійок були передані до Харківського Приказу громадського піклування [24].

Після знищення молитовних будинків у Харківській губернії старообрядці зверталися до влади з проханням повернути їм конфісковане майно: ікони та стародруки. Наприклад, в 1861 р. надійшов лист – прохання начальника Харківської губернії від старообрядців державних селян Чугуєва, слобід Тернової, Борової, Охочої Зміївського повіту Миколи Богунова, Самійла Чурилова, Івана Чорного та інших. Зокрема вони писали, що в місті Чугуєві старообрядницька каплиця була зруйнована в 1854 р., скит – в 1857 р., в Боровій – у 1857 р., у Терновій – у 1859 р. Матеріали знищених каплиць були продані з аукціонів, а майно з молитовних будинків була передано в Харківську духовну консисторію. Лише частина ікон, книжок та культових речей була повернено до Борової. «Ми, старообрядці, залишилися без необхідних речей для виконання релігійних треб. Хоча ми всі податки сплачуємо вчасно, всі повинності казенні та громадські виконуємо, за зразком наших предків благословляємо в молитвах російських монархів, молимося за укріплення імперії. Лише до православної церкви приєднуватися боїмося. Хоча багато молодих старообрядців через відсутність власних молитовних будинків вінчаються. Хрестять дітей в православної церкві. Але це відбувається проти їх бажання та совісті, лише через страх та щоб уникнути утисків від начальства». Старообрядці просили владу повернути ікони та інші культові речі, які були в знищених каплицях [25].

У 1864 р. Олександр II надав старообрядцям ряд свобод, зокрема, дозволялося лагодити старі молитовні, відкривати раніше запечатані, а в деяких випадках перетворювати на молитовні житлові будинки за умови дозволу на це начальника губернії або міністра внутрішніх справ. Вказані поступки практичного втілення на місцях не мали, бо представники цивільної влади повинні були питати дозволу у місцевих єпархіальних властей. Відповідь останніх завжди була не на користь старообрядців [26].

Так, у 1864 році згадувані селяни Чугуєва, слобід Тернової, Борової, Охочої Зміївського повіту Микола Богунов, Самійло Чурилов та інші написали повторно листи-прохання харківському архієпископу Макарію та харківському губернатору з проханням повернути їм конфісковані книги та ікони, а також просили дозволу побудувати молитовні будинки [27]. Однак прохання залишилося без відповіді.

В умовах запечаткування та навіть знищення молитовних будинків старообрядці, незважаючи на загрозу тюремного ув'язнення, продовжували збиратися по хатах одновірців для відправлення культу. Так, у рапорті до Харківської Духовної консисторії від 14 листопада 1865 р. священник Северин Сулима писав про підозру розкольників села Ново-Миколаївки у відкритті молитовного будинку та проведенні там таємних служінь. У ході розслідування було встановлено, що збираються старообрядці на подвір'ї Стефана Пчельникова в старій хаті. Під час обшуку в ній були виявлені культові речі: ікони на стінах, на лавці – спеціальні подушки, які старооб-

рядці використовують для поклонів (так звані «підручники»).

С. Пчельников визнав, що в цій хаті збиралися старообрядці, а він їм читав молитви [28]. Влада конфіскувала з незаконно відкритого молитовного будинку аналой, ікони, книги та передала їх священику Андрію Румянцеву в Троїцьку єдиновірську церкву міста Харкова.

Священик хутора Наугольники Куп'янського повіту Павло Ліницький у 1865 р. рапортував до Харківської Духовної консисторії, що ввечері напередодні неділі та церковних свят розкольники збираються у будинку Семена Бірюкова для «незаконного Богослужіння». На «увіщування» влади та православного священика старообрядці рішуче заявляли, що зборів не припинять і «будуть збиратися в неділі та святкові дні на молитву». А Федір Москалець, обраний наставником, вигнав із свого будинку сільську управу, яка до цього там розміщувалася, та заявив

про бажання перетворити свій будинок на молитовний дім [11, с. 4–5].

Отже, боротьба із культовими спорудами старообрядців була провідною складовою репресивної політики царату проти представників даної конфесії. Закриття та поступове знищення молитовних будинків старообрядців-безповців мало, на думку представників цивільної влади та офіційного православія, прискорити перехід прибічників «розколу» в лоно панівної церкви. Проте репресії та гоніння згуртовували старообрядців, які шукали різноманітні шляхи зберегти віру батьків, відправляти релігійні обряди у власних молитовнях. Культові споруди відігравали важливу роль у релігійному повсякденні старообрядців як місце духовної консолідації, духовного розвитку та виховного центру молоді. Колективні відправлення обрядів (молитви, таїнства) були визначальним елементом збереження конфесійної ідентичності та ретрансляції її наступним поколінням.

Примітки:

1. Ершова О. П. Развитие законодательной системы в области раскола в 50–60-е годы XIX в. / О. П. Ершова // Старообрядчество: история, культура, современность. – 1995. – Вып. 4. – С. 26–31.
2. Бежан Е. М. Конфессиональная политика государства и церкви в отношении старообрядцев и русских сектантов Западной Сибири в первой половине XIX века: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Е. М. Бежан. – Омск, 2008. – 22 с.
3. Абакумов С. Н. Эволюция старообрядчества в Орловской губернии в конце XVIII – начале XX вв.: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / С. Н. Абакумов. – Орел, 2010. – 30 с.
4. Васильева С. В. Государственная и церковная политика в отношении старообрядчества Байкальского региона: XVII–XXI вв.: автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.02 / С. В. Васильева. – Улан-Удэ, 2011. – 52 с.
5. Фишман О. М. Тихвинские карелы старообрядцы: методология и результаты комплексного изучения феномена локальной этноконфессиональной группы: автореферат дис. ... доктора исторических наук: 07.00.07 / О. М. Фишман. – С.-Пб., 2011. – 50 с.
6. Ильин В. Н. Политика государственной власти и официальной церкви в отношении старообрядцев на территории Томской губернии в 1832–1905 гг.: автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / В. Н. Ильин. – Барнаул, 2007. – 25 с.

7. Собрание постановлений по части раскола. – Т. 1: Постановления Министерства внутренних дел. – [Электронный ресурс]. – Лондон: Б. И., 1863. – С. 39 – Режим доступа: http://txt.drevle.com/static/books/sobranie_postanovleniy_mvд_po_chasti_raskola-1-1863-pdf.pdf
8. Там само. – С. 74–75.
9. Варадинов Н. В. История Министерства внутренних дел [Электронный ресурс] / Н. В. Варадинов. – Санкт-Петербург: тип. М-ва вн. дел, 1858–1862. – Т. 7: История распоряжений по расколу. – 1863. – С. 191. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003830412#?page=1>
10. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 3. – Оп. 123. – Спр. 139. – Арк. 3.
11. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных [Электронный ресурс]. – С.-Пб.: Б. И., 1845. – Стаття 215. – Режим доступа: <http://музейреформ.рф/node/13654>
12. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 123. – Спр. 139. – Арк. 1.
13. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 127. – Спр. 62. – Арк. 10.
14. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 123. – Спр. 123. – Арк. 16.
15. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 31. – Спр. 253. – Арк. 53.
16. Там само. – Арк. 67.
17. Там само. – Арк. 85.
18. Там само. – Арк. 85–85-зв.
19. Там само. – Арк. 85–86.
20. Там само. – Арк. 98.
21. Там само. – Арк. 102.
22. Там само. – Арк. 102–103.
23. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 33. – Спр. 4. – Арк. 50.
24. Там само. – Арк. 50–50-зв.
25. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 207. – Спр. 29. – Арк. 3.
26. Ершова О. П. Вказ. праця. – С. 29.
27. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 219. – Спр. 129. – Арк. 1–4.
28. ДАХО. – Ф. 40. – Оп. 47. – Спр. 2062. – Арк. 1.
29. ДАХО. – Ф. 3. – Оп. 215. – Спр. 91. – Арк. 4–5.

References

1. Yershova O. P. Razvitie zakonodatelnoy sistemy v oblasti raskola v 50–60-e gody XIX v. In: *Staroobryadchestvo: istoriya, kultura, sovremennost*, 1995, Vyp. 4, S. 26–31.
2. Bezhan Ye. M. Konfessionalnaya politika gosudarstva i tserkvi v otnoshenii staroobryadtsev i russkikh sektantov Zapadnoy Sibiri v pervoy polovine XIX veka : avtoreferat dis. ... kandidata istoricheskikh nauk : 07.00.02, Omsk, 2008, 22 s.
3. Abakumov S. N. Evolyutsiya staroobryadchestva v Orlovskoy gubernii v kontse XVIII – nachale XX vv.: avtoreferat dis. ... kandidata istoricheskikh nauk : 07.00.02, Orel, 2010, 30 s.
4. Vasileva S. V. Gosudarstvennaya i tserkovnaya politika v otnoshenii staroobryadchestva Baykalskogo regiona: XVII–XXI vv.: avtoreferat dis. ... doktora istoricheskikh nauk: 07.00.02, Ulan-Ude, 2011, 52 s.
5. Fishman O. M. Tikhvinskie karely staroobryadtsy: metodologiya i rezultaty kompleksnogo izucheniya fenomena lokalnoy etnokonfessionalnoy gruppy: avtoreferat dis. ... doktora istoricheskikh nauk: 07.00.07, S.-Pb., 2011, 50 s.
6. Ilin V. N. Politika gosudarstvennoy vlasti i ofitsialnoy tserkvi v otnoshenii staroobryadtsev na territorii Tomskoy gubernii v 1832–1905 gg.: avtoreferat dis. ... kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.02, Barnaul, 2007, 25 s.
7. Sobranie postanovleniy po chasti raskola, T.1: Postanovleniya Ministerstva vnutrennikh del, London: B. I., 1863, S. 39: http://txt.drevle.com/static/books/sobranie_postanovleniy_mvд_po_chasti_raskola-1-1863-pdf.pdf
8. Ibid. S. 74–75.

9. Varadinov N. V. Istoriya Ministerstva vnutrennikh del. – Sankt-Peterburg: tip. M-va vn. del, 1858–1862, T. 7: Istoriya rasporyazheniy po raskolu, 1863, S. 191: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003830412#?page=1>
10. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAKhO). F. 3. Op. 123. Spr. 139. Ark. 3.
11. Ulozhenie o nakazaniyakh ugodovnykh i ispravitelnykh, S.-Pb.: B. I., 1845, Stattya 215: <http://muzeyreform.rf/node/13654>
12. DAKhO. F. 3. Op. 123. Spr. 139. Ark. 1.
13. Ibid. F. 3. Op. 127. Spr. 62. Ark. 10.
14. Ibid. F. 3. Op. 123. Spr. 123. Ark. 16.
15. Ibid. F. 40. Op. 31. Spr. 253. Ark. 53.
16. Ibid. Ark. 67.
17. Ibid. Ark. 85.
18. Ibid. Ark. 85–85-zv.
19. Ibid. Ark. 85–86.
20. Ibid. Ark. 98.
21. Ibid. Ark. 102.
22. Ibid. Ark. 102–103.
23. Ibid. F. 40. Op. 33. Spr. 4. Ark. 50.
24. Ibid. Ark. 50–50-zv.
25. Ibid. F. 3. Op. 207. Spr. 29. Ark. 3.
26. Ershova O. P. Previous work, S. 29.
27. DAKhO. F. 3. Op. 219. Spr. 129. Ark. 1–4.
28. Ibid. F. 40. Op. 47. Spr. 2062. Ark. 1.
29. Ibid. F. 3. Op. 215. Spr. 91. Ark. 4–5.